

Юзишина Тетяна В'ячеславівна,

старший судовий експерт лабораторії криміналістичних та інженерно-технічних видів досліджень Науково-дослідного центру судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, бульвар Л. Українки, б. 26, офіс 401, м. Київ, 01133; uzuyskina@gmail.com; +38 044 221 12 45, <https://orcid.org/0009-0005-7391-0413>

ПРОБЛЕМАТИКА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВО-ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРИ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ ПОЧЕРКУ ТА ПІДПИСІВ В ЕЛЕКТРОННИХ ДОКУМЕНТАХ

Анотація. Публікація присвячена вивченню проблеми проведення судово-почеркознавчої експертизи при ідентифікаційному дослідженні почерку та підписів в електронних документах.

Стрімкий розвиток досягнень науки і техніки, вдосконалення форм та методів злочинної діяльності потребують від судового експерта постійного вдосконалення знань щодо можливостей дослідження доказової інформації за допомогою спеціальних знань. Ці знання за Кримінальним процесуальним кодексом України можна залучити двома способами: за допомогою спеціаліста і шляхом проведення судової експертизи.

У статті викладені поняття предмету судового почеркознавства, а також зазначено, що може бути об'єктом почеркознавчої експертизи. Опрацьовані завдання судової почеркознавчої експертизи та їхня мета. Окрему увагу приділено переліку питань, що можуть бути поставлені на вирішення судової почеркознавчої експертизи.

Окреслено поняття монтажу зображень, що не може розглядатись у відриві від природи цифрового зображення.

Здійснюється аналіз законодавчої бази у сфері електронного документообігу й тенденцій технічного розвитку у сфері створення і передачі електронних документів.

Аналізуються окремі механізми застосування електронних документів, зокрема їх використання під час тендерних закупівель і під час обміну між державними органами, підприємствами, установами й організаціями. На основі практичних досліджень встановлено проблематику ідентифікації реквізитів документів в електронному вигляді.

Розглядаються національні нормативно-правові акти, що забезпечують регулювання застосування терміну «електронний документ»; особливості його комплексного дослідження в рамках проведення комплексних почеркознавчих, комп'ютерно-технічних та фототехнічних експертиз.

Зроблено висновки щодо перспектив досліджень електронних документів в межах виконання почеркознавчих експертиз, а саме щодо зміни підходів проведення експертиз через розширення кола об'єктів дослідження та поєднання нових методів дослідження.

Ключові слова: *судова почеркознавча експертиза, електронний документ, реквізити електронного документа, монтаж.*

Yuzyskina Tetyana Vyacheslavivna,

Senior Forensic Expert at the Laboratory in Criminalistics and Engineering and Technical Research of the Research Center for Forensic Science of Information Technologies and Intellectual Property of the Ministry of Justice of Ukraine, L. Ukrainka Boulevard, b. 26, office 501, Kyiv, 01133; uzuyskina@gmail.com; +38 044 2211245, <https://orcid.org/0000-0002-3146-2051>

PROBLEMS IN CONDUCTING FORENSIC HANDWRITING EXAMINATION IN THE IDENTIFICATION STUDY OF HANDWRITING AND SIGNATURES IN ELECTRONIC DOCUMENTS

Abstract. *The publication is devoted to the study of the problem of forensic handwriting examination during identification research of handwriting and signatures in electronic documents.*

The rapid development of science and technology, the improvement of forms and methods of criminal activity require a forensic expert to constantly improve his or her knowledge of the possibilities of examining evidence

with the help of special knowledge. According to the Criminal Procedure Code of Ukraine, this knowledge can be obtained in two ways: with the help of a specialist and by conducting a forensic examination.

The article outlines the concept of the subject matter of forensic handwriting and also indicates what can be the object of handwriting examination. The tasks of a forensic handwriting examination and their purpose are analyzed. Particular attention is paid to the list of questions that may be raised for the purpose of forensic handwriting examination. It is christened to understand the montage of the image, which cannot be seen from the viewpoint of the nature of the digital image.

The concept of image editing is outlined, which cannot be considered in isolation from the nature of the digital image.

The article analyzes the legislative framework in the field of electronic document management and trends in technical development in the field of creation and transmission of electronic documents.

The author analyzes certain mechanisms of electronic documents application, in particular, their use in tender procurement and exchange between government agencies, enterprises, institutions and organizations. On the basis of practical research, the author finds out the problems in identifying the details of documents in electronic form.

The article examines the national legal acts regulating the usage of the term "electronic document"; the peculiarities of its comprehensive study within the framework of integrated handwriting, computer-technical and photographic examinations.

The author draws conclusions about the prospects for researching electronic documents within the framework of handwriting examinations, namely, about changing the approaches to conducting examinations by expanding the range of research objects and combining new research methods.

Key words: *forensic handwriting examination, electronic document, electronic document details, installation.*

Постановка проблеми. З постійним технологічним розвитком й удосконаленням законодавства України, з'являються нові способи створення, збереження та передачі документів. Перехід на електронний документообіг спричиняє низку питань щодо ідентифікації виконавця рукописних записів і підписів в електронних документах.

Необхідність у проведенні ідентифікації виконавця виникає як під час досудового розслідування кримінальних проваджень, так і в цивільному судочинстві під час вивчення доказів, які надаються в електронному вигляді.

Враховуючи відсутність будь-яких методів та методик проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів і підписів, що містять електронні документи, відсутність чіткого розуміння проведення комплексних досліджень, які включають використання спеціальних знань у сфері комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень, виникає проблема в повноцінному дослідженні доказів.

Аналіз нормативно-правової бази. Законодавством України чітко встановлено процес формування, зберігання та передачі електронних документів.

ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять», має поняття терміну «реквізит» [1]:

Інформація, зафіксована в службовому документі для його ідентифікування, організування обігу і (або) надання йому юридичної сили.

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» [2]:

Стаття 5. Електронний документ

Електронний документ – документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа.

Склад та порядок розміщення обов'язкових реквізитів електронних документів визначається законодавством.

Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму.

Візуальною формою подання електронного документа є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною.

Цивільний процесуальний кодекс України [3]:

Стаття 76. Докази

1. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи.

2. Ці дані встановлюються такими засобами:

1) письмовими, речовими і **електронними доказами**;

Стаття 100. Електронні докази

1. Електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, **зокрема, електронні документи** (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та

інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет).

2. Електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги». Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу.

3. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

4. Учасник справи, який подає копію електронного доказу, повинен зазначити про наявність у нього або іншої особи оригіналу електронного доказу.

Аналізом методик, які містяться в Реєстрі методик проведення судових експертиз, та Науково-технічної та довідкової літератури, що використовується при проведенні почеркознавчої експертизи, затвердженої Наказом Міністерства юстиції України № 1467/5 від 08.05.2018, встановлено відсутність будь-якої інформації стосовно можливостей ідентифікації виконавця рукописних записів та підписів в електронних документах.

Метою цього дослідження є висвітлення проблемного питання, винесеного у заголовок цієї публікації, та формування методичних основ для організації підготовки і проведення комплексних почеркознавчих, комп'ютерно-технічних і фототехнічних експертиз для повного дослідження електронних документів, враховуючи встановлення виконавця рукописних записів та підписів в електронних документах з встановленням ознак монтажу.

Виклад основного матеріалу. Питання судової експертизи – одне із ключових питань доказової бази судочинства. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [4].

Судове почеркознавство є одним з розділів криміналістики, що об'єднує систему знань про почерк і методи його дослідження з метою вирішення ідентифікаційних, діагностичних і кла-

сифікаційних завдань судово-почеркознавчої експертизи.

1. Ідентифікаційні, які передбачають встановлення конкретного виконавця досліджуваного рукопису або вирішення питання про виконання кількох рукописів чи його фрагментів однією або різними особами.

2. Діагностичні, які пов'язані зі встановленням умов виконання досліджуваного рукопису.

3. Класифікаційні, які пов'язані зі встановленням групи осіб, до якої належить виконавець досліджуваного рукопису (стать, вік).

Предметом судового почеркознавства є вивчення закономірностей формування, функціонування і змін письмово-рухового комплексу навичок, що лежить в основі почерку; вивчення закономірностей експертного дослідження почерку; створення методів і методик вирішення завдань судово-почеркознавчої експертизи. Ці знання і складають наукові основи судово-почеркознавчої експертизи.

Судово-почеркознавча експертиза – це дослідження, яке проводиться експертом на базі спеціальних знань у галузі судового почеркознавства відповідно до кримінально-процесуального та цивільно-процесуального законодавства з метою встановлення фактів (фактичних обставин), які мають доказове значення по кримінальних і цивільних справах.

Основним завданням почеркознавчої експертизи є ідентифікація виконавця рукописного тексту, обмежених за обсягом рукописних записів (літерних та цифрових) і підпису. Такою експертизою вирішуються і деякі неідентифікаційні завдання (установлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких факторів, що заважають – природних: хворобливий стан, хронічні захворювання, вікові зміни; тимчасових зовнішніх: незвичне тримання засобу для писання, незвична поза, обмеження зорового контролю тощо; тимчасових внутрішніх: алкогольне сп'яніння, фармакологічні, наркотичні засоби тощо; штучних: викривлення письма зміненими рухами; визначення статі виконавця, а також належності його до певної групи за віком тощо).

Об'єктом почеркознавчої експертизи є почерковий матеріал, в якому відображені ознаки почерку певної особи у тому обсязі, в якому їх можна виявити для вирішення поставлених завдань.

Орієнтовний перелік питань, що можуть бути поставлені на вирішення судової почеркознавчої експертизи, наведений у Науково-методичних рекомендаціях з питань підготовки та призначення судових експертиз та експерт-

них досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (далі – Інструкція) [5]:

Чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою?

Чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) у документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою?

Чи виконано рукописний текст у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) під впливом збиваючих факторів (природних, штучних)?

Особою якої статі виконано рукописний текст?

До якої групи за віком належить виконавець рукописного тексту?

Встановлення виконавця рукопису – один із видів криміналістичної ідентифікації. Тому методика дослідження почерку заснована перш за все на загальних положеннях та принципах ідентифікації. Звідси почеркознавче дослідження, як і всяке інше ідентифікаційне дослідження, передбачає роздільне дослідження ідентифікаційних ознак у досліджуваному документі і в зразках передбачуваного виконавця, порівняння цих ознак й оцінку встановлених збігів і розбіжностей.

Разом із тим, почерк – це своєрідний об'єкт ідентифікаційного дослідження. У системі криміналістичної ідентифікації його дослідження посідає особливе місце, тому застосування криміналістичних прийомів у експертизі почерку має свою специфіку.

Слід зазначити, що згідно з Інструкцією для проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів і підписів надаються оригінали документів [5].

Якщо на дослідження надійшли фотокопії (ксерокопії) документа, варто вжити заходів для одержання оригіналу, тому що фотознімок (ксерокопія) значно обмежує можливості виявлення ознак технічної підробки й ускладнює дослідження ознак почерку.

Однак, на практиці зустрічаються непоодинокі випадки, коли оригінали документів

втрачені. Відповідно до вимог Методики судово-почеркознавчої експертизи та рішення Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02 березня 2012 року, проведення дослідження підписів за фотокопією (ксерокопією) документа можливе лише після дослідження документа на предмет технічного монтажу [6].

Тобто, у зв'язку з неможливістю встановити факт наявності або відсутності монтажу у фотокопії (ксерокопії) документів, подальше дослідження зображень підписів у них не проводиться, питання по суті не може бути вирішене.

Стрімкий розвиток цифрових технологій, зміни в законодавстві, впровадження нових міжнародних стандартів, призводить до виникнення різноманітних шахрайських дій, пов'язаних з оформленням електронних документів. Розглянемо на прикладі махінацій з оформленням тендерної документації.

Поняття оригінальності документу в сучасних реаліях має відносний характер, оскільки електронний документ також може бути «оригінальним» за певних умов, указаних в законодавстві.

Так, у статті 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» є наступне визначення: оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора або підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги».

У разі надсилання електронного документа кільком адресатам або його зберігання на кількох електронних носіях інформації кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа.

Якщо автором створюються ідентичні за документарною інформацією та реквізитами електронний документ і документ на папері, кожен з документів є оригіналом і має однакову юридичну силу [4].

Для ідентифікації автора електронного документа може використовуватися електронний підпис. Однак у багатьох випадках електронний підпис не використовується і тому під час передачі кореспонденції в електронному вигляді, використовують скановані документи з «мокритими» реквізитами (рукописними записами, підписами, відбитками печаток). А враховуючи те, що паперовий документ можна не зберігати, виникають складнощі ідентифікації особи-виконавця в сумнівних електронних

документах, що не мають паперового оригіналу.

Якщо брати до уваги механізми реалізації політики держави у сфері публічних закупівель, то у відповідності до Закону України «Про публічні закупівлі» - Замовник вимагає від учасників процедури закупівлі подання ними документально підтвердженої інформації про їх відповідність кваліфікаційним критеріям [7].

Під час розслідування злочинів чи інцидентів, пов'язаних з фальсифікацією електронних документів, необхідно проводити комплекс заходів, що буде містити однозначні докази наявності чи відсутності факту підробки документів. Одним із елементів цих заходів є ідентифікація підпису особи-виконавця. Але, проведення дослідження підписів можливе лише після дослідження документа на предмет технічного монтажу.

Копія документа – точне відтворення тексту документа (та його інших реквізитів - прим, авторів), яке за належного порядку засвідчення має таку саму юридичну силу, що й оригінал.

Технічне зображення документа – зображення зовнішнього вигляду документа, відтворене певним способом друку на матеріальному носії за допомогою технічних засобів [6].

Фотомонтаж – це добір та поєднання окремих фотознімків певної теми чи окремих фрагментів певних фотознімків в одне зображення.

За фізичною сутністю формування поєднаних зображень фотомонтаж поділяється на оптичний, механічний та цифровий.

Оптичний фотомонтаж – поєднання окремих частин зображень в одне ціле на одному носію за допомогою технічних засобів формування зображення.

Механічний фотомонтаж – поєднання механічно розділених носіїв з частинами зображень в одне ціле з наступним копіюванням зображення на цілісний носій. Цей спосіб монтажу не потребує значних навичок і широко практикується при виготовленні документів шляхом копіювання за допомогою сучасних сканерів та копіїв.

Цифровий фотомонтаж – поєднання окремих частин зображень об'єктів в одне ціле на одному носію за допомогою технічних засобів цифрової обробки графічних файлів з порушенням неперервності та послідовності відображення об'єктів в часі та просторі. Реалізація цього виду монтажу можлива лише за умови наявності зображення у цифровому вигляді, тобто графічному файлу на технічному носіїв інформації.

Так, найбільш розповсюдженими форматами файлів, що можуть містити в собі скановані

(сфотографовані) копії документів з реквізитами являються: BMP, DJV, JPG, JPEG, PNG, PPM, PSD, TIFF, RAW й інші менш розповсюджені формати. Також найбільш розповсюдженим форматом для збереження та передачі документів є PDF, оскільки більшість програмно-апаратних комплексів (сканерів) зберігають саме в цьому форматі.

У чинних методиках щодо проведення судово-почеркознавчих експертиз відсутні будь-які згадки про електронний документ. У зв'язку з розвитком нових технологій дослідження цифрових документів, що містять у собі рукописні записи й підписи, є необхідність у проведенні почеркознавчої експертизи в межах дослідження електронних документів в комплексі з комп'ютерно-технічними та (або) фототехнічними дослідженнями.

Розширення комп'ютерно-технічної й фототехнічної експертних галузей знань призвело до збільшення областей, що межують і перетинаються з іншими видами експертиз. Такий комплексний підхід дозволить вирішити широкий спектр завдань.

Під час комплексних досліджень при вирішенні ідентифікаційних питань, також можуть з'ясуватися обставини виготовлення і зміни самого файлу, зокрема: дата й час створення, пристрій чи комп'ютер, за допомогою якого було створено, наявність даних щодо редагування й монтажу (із виявленням певного програмного забезпечення чи елементів /зображень/, з яких складається файл). Встановлені обставини нададуть більше загальних та індивідуальних ознак при встановленні факту підробки документа.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, зміна підходів проведення почеркознавчих експертиз, а саме розширення кола об'єктів дослідження та поєднання нових методів дослідження цифрових документів під час проведення комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень, надасть змогу розширити можливості ідентифікаційних та діагностичних завдань почеркознавства.

Для проведення досліджень електронних документів в межах виконання почеркознавчих експертиз необхідно внести зміни до регулюючих нормативних документів і провести комплекс наукових заходів щодо розробки та впровадження нових методів і методик проведення почеркознавчих досліджень рукописних записів та підписів, що містяться в електронних документах, зокрема й з використанням спеціальних знань у сфері комп'ютерно-технічних і фототехнічних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Національний стандарт України ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять».
2. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 36. Ст. 275.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
4. Закон України «Про судову експертизу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1994. № 28. Ст. 232.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
6. Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень».
7. Рішення Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України від 02.03.2012.
8. Закон України «Про публічні закупівлі». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 9. Ст. 89.

REFERENCES:

1. National Standard of Ukraine DSTU 2732:2004 «Bookkeeping and archival matters. Terms and definitions of concepts».
2. The Law of Ukraine «On Electronic Documents and Electronic Document Management». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2003. No. 36, Article 275.
3. Civil Procedure Code of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2004. Nos. 40–41, 42. Article 492.
4. Law of Ukraine «On forensic examination». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 1994. No. 28, Article 232.
5. Criminal Procedure Code of Ukraine dated April 13, 2012 No. 4651-VI. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2013. #9–10, #11–12, #13, Article 88.
6. Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated 08.10.1998 No. 53/5 «On the approval of the Instructions on the appointment and conduct of forensic examinations and expert studies and Scientific and methodological recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations and expert studies.»
7. Decision of the Coordinating Council on Forensic Expertise Issues under the Ministry of Justice of Ukraine dated March 2, 2012.
8. Law of Ukraine «On Public Procurement». *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*. 2016. No. 9, Article 89.